

Pilgrimskapets grundhållning

Som existentiell händelse kan pilgrimsvandringen leda till en förändrad syn på tillvaron och en inre omställning. Den kan påverka våra etiska ställningstaganden och våra livsval. Vi kan säga att pilgrimsvandring bidrar till och ger uttryck för en grundhållning inför livet. I detta avsnitt ska vi beskriva denna grundhållning, med utgångspunkt i en människosyn som betonar frihet och integritet och som leder till en strävan efter en utvidgad gemenskap präglad av gästfrihet, samverkan och holism. Vi ska också visa hur denna grundhållning kommer till uttryck genom pilgrimens nyckelord.

Pilgrimens frihet och integritet

Människors inneboende längtan är den främsta drivkraften för pilgrimsvandring. Många ger sig ut på vandring för att söka bot för den andliga eller existentiella vilshenhet eller tomhet de bär på, eller för att söka en större andlig frihet än den som erbjuds i ett mer kontrollerande sammanhang. Pilgrimsrörelsen är en gräsrotsrörelse med antiauktoritära, frihetliga drag. Även om det många gånger gjorts försök att kontrollera och reglera den så har den genom historien ändå behållit ett tydligt underifrånperspektiv. Det är något som också idag bidrar till att forma dess grundhållning. Vägen som sträcker sig bortom horisonten, uppbrottet från den miljö där våra liv kringskärs av etablerade roller, krav och förväntningar, det självvalda främlingskapet och den enkelhet som en pilgrim måste underkasta sig, allt detta kan erbjuda en upplevelse av frihet.

Denna strävan efter andlig frihet och integritet är ett viktigt skäl till att inte försöka formulera en "rätt" tolkning av vad en pilgrimsvandring eller pilgrimsled bör vara. Det finns ingen som har tolkningsföreträde när det gäller vad en pilgrimsvandring är. "Pilgrimsled" kan aldrig bli ett upphovsrättsskyddat varumärke. I vår tid är detta motstånd mot att "boxas in" ett skäl till pilgrimsledernas attraktionskraft. Många har en stark andlig längtan men känner samtidigt oro över att dras in i sammanhang där kraven på konformitet blir för stora. Då blir pilgrimsvandringen ett öppet och tillåtande sammanhang att få utforska sin andlighet i.

I det norska kulturdepartementets långtidsplan för Olavslederna beskrivs pilgrimsledernas särart på följande sätt:

Till skillnad från tidigare perioder lever vi idag i ett kulturellt och religiöst mångfaldssamhälle, och dagens pilgrim definierar i större grad själv både orsak och motiv för sin resa. Dagens pilgrimsfenomen är präglad av mångfald, pilgrimen är öppen och sökande och pilgrimsleden är för många ett ställe att söka mening i sitt eget liv. Upplevelser av natur, möten och gemenskap, kultur och historia, är viktiga. Centralt för många är önskan om långsamhet, frihet, enkelhet, bekymmerslöshet, stillhet, andlighet och delande. Dagens pilgrim har själv ägarskap till sin färd, ingen kan göra anspråk på att "äga" dagens pilgrimsfenomen.

Pilgrimens nyckelord

I den norska långtidsplanen hänvisas till "pilgrimens nyckelord" som tagits fram av Hans-Erik Lindström på Pigrimscentrum i Vadstena, och presenterats i flera böcker, bland annat "Pilgrimens sju nyckelord – inspiration för din livsresa" och "Lilla pilgrimsboken". Nyckelorden har haft en stor betydelse för hur pilgrimstanken kommit att förstås i Norden. För många sammanfattar de en sådan frihetlig, antiauktoritär, öppen och tillåtande livshållning som pilgrimsvandringen kan förmedla och inspirera till.

I boken "Livsmodets väg" som producerats av Pilgrimscentrum i Lund skriver Lindström:

Dessa pilgrimens sju nyckelord tillkom sommaren 1997 efter en månadslång vandring runt Östergötland och norra Småland – ca 60 mil – som en sammanfattning av vad vandringen egentligen bestått av. Jag satt intill en staty av den heliga Birgitta på en gräsplätt i Vadstena efter vandringen. Då kom orden till mig som från ovan. De beskrev denna pilgrimsvandringens yttre och inre vandring. Vi hade levt i frihet, enkelhet, tystnad, bekymmerslöshet, långsamhet, andlighet och delande. Orden kom senare att bli en tolkningsnyckel för hela pilgrimsrörelsen i Skandinavien. De gällde inte bara för själva den fysiska vandringen, utan framför allt för hela livsvandringen. För att leva ett gott liv med glädje och livsmod, stod nyckelorden som en fond att kunna ta spjörn emot och som en hjälp att se vad som fattades i ens liv. Orden har blivit många människors upptäckt. "inte visste jag att jag varit en pilgrim i hela mitt liv. Nu vet jag." Så är det för många, många människor idag.

Pilgrimens nyckelord kan ses som processord. De ställer oss inför frågor som vi aldrig blir fria från och heller inte färdiga med. När vi gång på gång återvänder till dem finner vi att de växer och fördjupas. Vi fyller dem med mening, och meningen är inte exakt densamma för någon av oss, inte heller från den ena gången till den andra. Därför visar orden också på det vi inte vet, det vi söker. De har en meningspotential. Det är ett skäl till att nyckelorden fått en så bred tillämpning. Även om de på ett tydligt sätt pekar ut kännetecknen hos pilgrimslivet och pilgrimsvandringen så är de inte begränsande. De ger utrymme. De erbjuder, utan några tvingande anspråk, ett gemensamt språk som låter oss dela erfarenheter med varandra. De är allmänmänniska, samtidigt som de är förankrade i och kan tolkas i ljuset av en kristen tradition.

I "Livsmodets väg" presenteras Pilgrimens nyckelord med några korta formuleringar.

- Frihet är öppenhet, att äga rätten och möjligheten att få välja sitt eget liv, att kunna bryta upp ur gamla mönster, att få söka de sammanhang där vi själva vill få vara.
- Enkelhet är att inte fastna i det alltför myckna, att försöka hålla fast vid det nödvändiga, det tillräckliga. Att leva med öppna händer.
- I tystnaden – under den blå himlen – kan vi söka stillhet, frid och harmoni. Där kan vi bli lyssnande, också inåt – mot den grund som vi söker fäste i.
- Bekymmerslöshet, acceptans och sinnesro, är att släppa taget och öva tilliten. Vi är inte utelämnade åt oss själva. Det finns en grund som bär.
- Långsamhet gör oss rotade. Att vara förankrad i livets långsamma processer ger styrka och stabilitet. Förändringar på djupet tar tid.
- Andlighet är öppenhet för tillvarons djupaste verklighet. När verkligheten berör och hänför oss påminns vi om att livet ofrånkomligt angår oss. Det genomsyras, genomandras, av det ofattbara, mysteriet, det heliga.
- Delande är det konkreta uttrycket för ett liv i kärlek. Genom delande uttrycker vi vår vilja att göra livet möjligt för varandra.

Bland nyckelorden intar frihet en särställning. De andra nyckelorden kan ses som nyanser, dimensioner eller aspekter av friheten. De kan hjälpa pilgrimen att upptäcka vad sann frihet är och att skilja den från sådana falska "friheter" som i längden leder till bundenhet, fångenskap och begränsning, som ekonomiskt överflöd, konsumtion, droger, maktutövning och kändisskap. Man kan också säga att nyckelorden beskriver olika förutsättningar för att våra liv ska kunna utvecklas i riktning mot hälsa och hållbarhet.

Frihet och integritet ur ett kristet pilgrimsperspektiv

Betoningen av människans rätt till frihet och integritet hänger samman med den Gudsbild och människosyn som präglar den kristna pilgrimstraditionen. Under sina vandringar tillsammans med lärjungarna kommer Jesus ständigt i dialog med de människor som söker honom. I dessa möten försöker Jesus aldrig påtvinga någon en färdig lösning på ett problem. Snarare ställer han sådana frågor som kan få oss att upptäcka oss själva och bli medvetna om vad vi djupast sett behöver.

Detta förhållningssätt påminner om den samtalsmetod som Sokrates kallade majevtik, förlösningsskonst, där samtalet formas till en existentiell händelse: Läraren ska ställa sådana frågor som får eleven att själv komma till insikt. Målet är att skapa ett perspektivskifte, en förändrad grundhållning, ett nytt sätt att interagera med och förstå världen. På ett liknande sätt finner vi i den zenbuddhistiska koan-traditionen en "metod" att med hjälp av frågor ställa oss inför paradoxer som låter oss bryta oss ut ur begränsande tankemönster för att uppnå upplysning. Det är ett universellt mönster i andlig vägledning som gestaltas i pilgrimsvandringen.

De som lyssnar till Jesus är inte passiva mottagare av ett budskap, de får själva upptäcka hur hans ord och handlingar kan ge en ny förståelse av livet. De får låta hans budskap verka i sina liv. I Johannesevangeliet illustreras denna hållning på ett särskilt talande sätt, när först lärjungarna och sedan Jesus själv svarar de som undrar Jesus är och vad han vill med orden: "Följ med och se!"

Man skulle kunna säga att den Gudsbild som Jesus visar på och som pilgrimsvandringen förmedlar inte uttrycks så mycket som en åsikt om Gud utan som en relation. Det är genom att Gud kommer oss till mötes som vi anar vem Gud är, inte genom att vi intellektuellt förhåller oss till Gud som en abstrakt, tänkbar verklighet. Det är på grund av att Gud uppenbarar sig för oss, i skapelsen, i våra hjärtan, i bönen, i tystnaden, i kampen för det goda, som vi kan ha kunskap om Gud.

Att kristendomen talar om Gud som ett mysterium hänger samman med detta. Gud är inte bara en verklighet som vi ännu inte besitter fullständig kunskap om, men som vi i princip skulle kunna veta allt om. Snarare är det så att vår kunskap om Gud växer efterhand som vår relation till Gud djupnar och vi själva formas av den kärlek vi får ta emot och ge vidare. Ju mer vi på detta sätt lär känna Gud desto tydligare kommer vi se att Gud är utsäglig, ofattbar och oändlig.

Med denna Gudsbild som utgångspunkt blir även människan, såsom Guds avbild, ett mysterium. Hon kan inte reduceras till något som kan ägas, kontrolleras eller förklaras. Hon bär inom sig en gåta, en hemlighet som är fördold, också för henne själv. Den kan beskrivas som hennes bestämmelse, hennes sanna väsen, det hon är ämnad att vara, det hon är i Guds blick. Vi är inte bara det vi är just nu, i den här stunden, utan också det vi har vårt ursprung i och det som är vår framtid. Vi är öppna och oavslutade, ofärdiga och därför fulla av oändliga möjligheter. Det är vår frihet.

I Thomas Tranströmers ofta citerade dikt Romanska bågar kommer denna människosyn till uttryck:

*Inne i den väldiga romanska kyrkan trängdes turisterna
i halvmörkret.
Valv gapande bakom valv och ingen överblick.
Några ljuslågor fladdrade.
En ängel utan ansikte omfamnade mig
och viskade genom hela kroppen:
"Skäms inte för att du är människa, var stolt!
Inne i dig öppnar sig valv bakom valv oändligt.
Du blir aldrig färdig, och det är som det skall."
Jag var blind av tårar
och föstes ut på den solsjudande piazzan
tillsammans med Mr och Mrs Jones, Herr Tanaka och
Signora Sabatini
och inne i dem alla öppnade sig valv bakom valv oändligt.*

Pilgrimslederna förmedlar på ett unikt sätt denna Gudsbild och människosyn. Lederna går till heliga platser där vi, likt Tranströmer, kan drabbas av mysteriet, de har skapats genom pilgrimer som vandrat samma vägar och lämnat spår efter sig. På så vis förutsätter de på ett självklart sätt den kristna tron och skulle inte kunna existera dem förutan. Detta erbjuds åt varje människa oberoende av vem hon är och varifrån hon kommer. Vi får komma som vi är! Vi får göra vad vi vill av vår vandring. Vi får själva hitta de rätta orden för att beskriva vår upplevelse.

Vi kan säga att pilgrimslederna, liksom Jesus själv, sträcker sig mot det som är allmängiltigt och djupmänskligt, det som förenar oss med varandra över alla kulturella och religiösa gränser.

En utvidgad gemenskap

Pilgrimskapets Gudsbild och människosyn pekar mot det allmänmänskliga och djupmänskliga och inbjuder oss att söka en utvidgad gemenskap, där konflikter och motsättningar övervunnits och gett möjlighet till försoning och nyskapelse. I det medeltida Europa bidrog denna strävan till att kyrkor och kloster, härbärgen och sjukhus byggdes längs pilgrimsvägarna. Dessa inrättningar bidrog, förutom att de tillgodosåg pilgrimernas behov, också till att utveckla samhället där de fanns. Med tiden uppstod nya vägar och broar. Nya städer växte upp. Handelsförbindelser skapades. Universitet uppstod. Kunskaps- och kulturutbytet ägde rum. Pilgrimsvandring kunde på så vis många gånger leda till en blomstrande utveckling.

Att de stora pilgrimsvägarna idag räknas som viktiga europeiska kulturvägar är därför rimligt. Samtidigt som de tillgängliggör och levandegör ett såväl materiellt som immateriellt andligt kulturarv fungerar de också som en motor för utvecklingen i många lokalsamhällen, ofta i ekonomiskt utsatta områden, genom den tillväxt som tillströmningen av pilgrimer för med sig. Stora EU-bidrag har till exempel lagts på att bygga upp Camino de Santiago de Compostela i Spanien. Att pilgrimslederna på detta sätt bidrar till samhällsutvecklingen ligger helt i linje med pilgrimstraditionen och pilgrimstanken.

Principen bakom denna utveckling, den utvidgade gemenskapens hållning, återkommer i alla de större religionerna: Om vi är gästfria kommer vi själva att möta gästfrihet. Om vi visar omsorg om främlingen så visar vi också omsorg mot oss själva. Om vi välsignar den andre kommer vi själva att bli välsignade. Det är samma grundsyn som kommer till uttryck i den gyllene regeln: Allt vad vi vill att människor ska göra för oss, det ska vi också göra för dem.

Vi ska se närmare på tre aspekter av denna hållning: Gästfrihet, samverkan och holism. De kan fungera som viktiga riktmärken och värdeord för att beskriva pilgrimsledernas särart.

Gästfrihet

Pilgrim betyder främling, *peregrinus*. Det kan avse någon som är på resa och långt hemifrån, men också ett mer existentiellt främlingskap inför tillvaron. Pilgrimsvandringen kan innebära ett uppbrott från en högst konkret livssituation, men lika ofta ur en inre vilshenhet och saknad. Båda aspekterna av uppbrottet har starka kopplingar till den bibliska traditionen. Att bryta upp skapar förutsättningar för omorientering, omställning och omvändelse.

Å ena sidan uppstår alltså pilgrimsvägen därför att människor söker något. Det är de många fötterna som går i varandras spår som skapar vägen. Från Gamla testamentet, genom hela den kristna historien, ända fram till vår tids vandrare, har hoppet om Guds rike, strävan efter befrielse ur bundenhet och skuld, liksom längtan efter livsmening, upplysning och frid, varit viktiga drivkrafter för pilgrimer.

Men den välkomnande medmänniskan är minst lika viktig. Pilgrimslederna formas genom gästfrihet, genom dem som öppnar sina dörrar, erbjuder ett mål mat och visar vägen. Pilgrimsvandring bygger på och kan bidra till en sådan hållning av öppenhet, medmänsklighet och generositet. I Hebréerbrevet beskrivs denna hållning, med hänvisning till Abrahams möte med de tre männen i Gamla testamentet:

Kom ihåg att visa gästfrihet, ty det har hänt att de som gjort det har haft änglar till gäster utan att veta om det. Tänk på dem som sitter i fängelse, som om ni var fångar med dem. Tänk på dem som blir misshandlade, som om det gällde er egen kropp.

Hebréerbrevet 13:2-3

Till stor del är det denna hållning som gör att pilgrimslederna kan fungera som en resurs i människors liv, bidra till kroppslig och existentiell hälsa, och erbjuda en möjlighet till återhämtning, bearbetning och fördjupning. Gästfrihetens hållning innebär att inte exploatera den som behöver vårt bistånd - att hjälpa därför att det är något gott i sig att hjälpa. Ur ett sådant förhållningssätt vinner vi den samhörighet som bejakar vårt eget människovärde, och låter oss lära känna Gud.

Inte minst de heliga platser som möter pilgrimen längs vägen ger uttryck för denna gästfrihet. I kyrkorna representerar till exempel altaret, måltidsbordet, en inbjudan till gemenskap och delande. På den heliga platsen ska det råda "kyrkofrid". Där ska vi bli bemötta med respekt och kärlek. "Sacred space" bör också vara "safe space", en fredad zon, en skyddad och trygg tillflykt.

Många pilgrimer kan berätta om hur kyrkklockorna ringt för att välkomna dem när de närmat sig målet för sin vandring. Kanske har de fått möta en kyrkvärd som väntat på dem vid den öppna dörren. Kanske har ljusen blivit tända. Kanske har någon dukat fram en måltid. Kanske var där någon som sade: "Välkommen hem!" Det är ofta starka och berörande upplevelser.

Den gästfrihet som pilgrimslederna bidrar till ger upphov till öppenhet, den skapar möten och inbjuder till delaktighet i och engagemang för världen. Den kan även komma samhället till gagn genom att bidra till hållbar utveckling. På så vis kan den vara till glädje för många fler än de som faktiskt vandrar på lederna.

Samverkan

Det är nog så att många tänker att pilgrimsvandring handlar om att söka det djupt personliga. Samtidigt är pilgrimsvägarna en produkt av ett kollektivt samarbete, de bygger på långsiktiga strävanden och förutsätter stora arbetsinsatser och ekonomiska investeringar. Ofta involveras olika aktörer med egna uppdrag och målsättningar. På så vis kan pilgrimslederna bli en resurs för många och en angelägenhet för hela samhället. Det blir då viktigt att hitta redskap för att samtala om pilgrimslederna på ett sätt som känns relevant, både utifrån ett pilgrimsperspektiv och utifrån samhällets och den kristna traditionens perspektiv.

Det är många som medverkar och samverkar för att möjliggöra utvecklingen av pilgrimsleder. Det norska kulturdepartementets långtidsplan lyfter fram fyra pelare som den norska pilgrimsutvecklingen bygger på: kyrka, kultur, näring och miljö. Utifrån dessa pelare kan vi göra en lista över de aktörer som närmast samverkar runt en pilgrimsled.

I den måste först och främst nämnas pilgrimsvandrarna och de ideella. Kring dessa skapas olika nätverk, pilgrimsföreningar och lokala pilgrimscentrum, som i sin tur förenas i Riksförbundet Pilgrim i Sverige. Pilgrimsrörelsen har också band till vandrings- och friluftsföreningar, bland annat genom Svenskt friluftsliv, med nätverk för ledutveckling, som ramverket för vandringsleder, med markägare och ledförvaltare, som Upplandsstiftelsen och stiftelsen Skånska landskap, och i ett vidare perspektiv med europeiska organisationer för utveckling av kulturvägar och kulturarv, exempelvis ACSOW.

På den kyrkliga sidan bärs pilgrimsarbetet av lokala församlingar och stift liksom av kyrkorna på nationellt plan. Arbetet kan finna stöd hos stiftsgårdar, reträttgårdar och kommuniteter, liksom i ungdomsrörelser, diakoni, biståndsarbete och ekumeniska organisationer och nätverk.

Men pilgrimslederna uppstår också i samverkan med kommuner, regioner och länsstyrelser. De kan utvecklas i samarbete med myndigheter som tillväxtverket, jordbruksverket och naturvårdsverket, med statens kulturråd och riksantikvarieämbetet. De kan också samverka med lantmäteriet och vägverket. Museer och lokalhistoriska sammanslutningar, som stiftshistoriska föreningar, liksom Sveriges hembygdsförbund och lokala hembygdsföreningar kan vara viktiga samarbetspartners. Det gäller även turismorganisationer och besöksnäring, lokalt näringsliv, företagarföreningar och nätverk, ekoringar, kulturföreningar, byalag och bygdegillen.

Pilgrimsarbetet kan samverka nära med olika rörelsedrivna organisationer inom klimat- miljö och naturvård. Det kan ha kopplingar till organisationer för äldre, funktionsvarierade, HBTQIA+-personer och invandrare, men även till aktörer inom hälsa, rehabilitering och friskvård, inom kultursektorn, liksom inom skola, studieförbund, universitet och forskning.

Holism

I samhället pågår en ständig utveckling mot nyttomaximering, effektivisering och specialisering. Ju mer avgränsat och tydligt formulerat syfte något har desto mer framgångsrikt blir det i ett rationalistiskt och tillväxtfixerat samhälle. Samtidigt som det är lätt att se värdet av ett sådant förhållningssätt är det också lätt att se hur viktiga värden kan hotas av det. Vi får ett allt större vetande men upplever samtidigt en allt större fragmentisering av tillvaron och får svårare att tillvarata de större sammanhang som förbinder olika delar av livet.

Också vandringslederna har specialiserats. Man kan skilja mellan fyra olika typer av leder, baserat på de huvudsakliga syften de har: motionsled, naturled, kulturled och pilgrimsled. Var och en av dessa ledtyper definieras av en diskurs som ger sin särskilda tolkning av vandring. Motionsleder kan kopplas samman med motion och folkhälsa, kulturleder med kulturarv, naturleder med naturvård och friluftsliv. Det kan begränsa möjligheterna att tänka integrativt och holistiskt.

I verkligheten uppstår de flesta stigar helt enkelt därför att vi använder dem, utan att vi på ett medvetet och systematiskt sätt kan göra reda på varför. Även om en stig skapas av det skälet att vi regelbundet måste ta oss från punkt A till punkt B, så är det inte så att vi alltid väljer den kortaste, enklaste eller mest praktiska vägen. Lika viktigt är att kunna ta den väg som är vackrast eller som vi helt enkelt mest gillar att gå. Självklart styrs vi också av de upptrampade spår som redan finns.

Den naturligt uppkomna naturstigen skapas i ett slags dialog med omgivningen och sätter vandraren i ett lekfullt och poetiskt samspel med omvärlden. Likt bäcken låter sig stigen formas av naturens förutsättningar mer än av mänskliga nyttomotiv. Den kan ha blivit till genom att vatten runnit nerför ett backkrön och bildat fåror i marken, den kan ha skapats av rådjur som strövat genom skogen eller genom att vinden plöjt en öppning genom det höga gräset.

Att stigarna "instrumentaliseras" genom att omvandlas till vandringsleder med bestämda syften är alltså inte resultatet av någon naturlag utan en konsekvens av samhällets strävan mot effektivisering och specialisering. När vi talar om olika typer av vandringsleder är det därför viktigt att komma ihåg att det är en konstruktion, att gränsen mellan olika slags leder alltid är flytande, och att det finns ett stort värde i det som är gemensam för alla former av vandring: det pekar på ett mer holistiskt förhållningssätt till livet.

Pilgrimsvägarna är de äldsta vandringslederna och har, liksom alla gamla vägar, ofta uppstått spontant och utan tydlig planering, genom att vandrare följt i tidigare vandrares spår. De ursprungliga pilgrimsvägarna uppstod i en tid då fragmentiseringen av tillvaron var lägre och de holistiska synsätten mer framträdande. I modern tid har pilgrimsvandringen fungerat som inspiration för andra vandringsleder. I den tidiga friskvårds- och friluftsrörelsen fanns föreställningar om den karaktärsdanande och andliga betydelsen av fysisk aktivitet liksom tankar på naturen som en källa till återhämtning, balans och andlig växt. Kulturvandringen har på liknande sätt, liksom besöksnäringen generellt, sina rötter i pilgrimstraditionen.

Verkligheten kan inte delas upp i skarpt avgränsade och åtskilda områden. Natur och kultur, hälsa och andlighet utgör alla områden i det mänskliga livet som samverkar och samspelar. När vi bejakar en sådan holistisk förståelse bidrar det till att öka vår förmåga att tolka verkligheten. När vi förkastar den kan det till leda till att våra perspektiv begränsas. Det är därför viktigt att pilgrimslederna bärs av ett samspel av perspektiv, intressen och syften. De kan integreras i ett holistiskt synsätt som gagnar samhället i vidare mening genom att ge möjlighet till andlig och kroppslig hälsa, genom att erbjuda kunskap om kulturarvet och gynna lokalsamhällenas utveckling, genom att bidra till ett hållbart samhälle som värnar miljön och genom att bidra till kyrkans uppdrag i och för samhället.

